

Arbeidsmarkt & Opleidingsfonds
voortgezet onderwijs

Samenvatting Waalwijk

Dialogsessie Onderwijstijd

Samenvatting Dialoogsessie Onderwijstijd

In deze notitie hebben we de uitkomsten van de dialoogsessie Onderwijstijd in Waalwijk samengevat. Deze notitie is bedoeld voor de deelnemers aan deze dialoogsessie.

Doel van de dialoogsessies is dromen en wensen op te halen voor het anders organiseren van de onderwijstijd. De deelnemers krijgen meer zicht op het wettelijk kader van de onderwijstijd en horen van elkaar over andere voorbeelden en dromen. In de uitgevoerde dialoogsessie zijn er twee rondes; de dromer en de realist. Als eerste wordt aan de deelnemers gevraagd om met hun dromen, idealen en onvoorwaardelijke wensen aan de slag te gaan. Daarna wordt gevraagd om realistisch naar deze ideeën te kijken, kunnen ze in de praktijk toegepast worden en wat is mogelijk in het onderwijs en de maatschappij? Deelnemers worden daarbij gevraagd om stimulerende en belemmerende factoren voor hun ideeën op te schrijven. Aan de hand van de volgende zes gespreksonderwerpen zijn de uitkomsten van de dialoogsessie samengevat:

- 1) Onderwijsorganisatie
- 2) Ontwikkeltijd en professionalisering
- 3) Aantrekkelijkheid van het beroep en werkplezier
- 4) Onderwijskwaliteit
- 5) Curriculum en toetsing
- 6) Kansengelijkheid

Focus van Voion

Voion, het Arbeidsmarkt & Opleidingsfonds voor het voorgezet onderwijs, ondersteunt besturen en scholen in deze onderwijssector via twee kernopgaven: het optimaliseren van de onderwijsarbeidsmarkt en het stimuleren van veilig en vitaal werken. Daarnaast adviseert en ondersteunt Voion op verzoek ook de cao-en/of sectortafel.

De doelstellingen van Voion zijn:

- 1) het ondersteunen van de sector bij de uitvoering van de wettelijke verplichtingen (rond veilig en vitaal werken),
- 2) het bevorderen van een goed functionerende en toekomstbestendige arbeidsmarkt,
- 3) het versterken van het innovatief vermogen van de vo-sector ten aanzien van de arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen. Er zijn enkele onderdelen in deze samenvatting opgenomen die niet onder deze doelstellingen vallen en meer het onderwijskundig deel raken. Aan deze onderdelen wordt in deze rapportage daarom minder aandacht gegeven.

1.1. Gespreksonderwerp 1: Onderwijsorganisatie

Als de onderwijstijd opnieuw wordt vormgegeven, wat zijn dan de consequenties voor de leraren en de onderwijsorganisatie? Het anders organiseren en anders indelen van de onderwijstijd kan leiden tot een brede invulling van het leraarschap.¹ Leraren werken intensiever samen met collega's, ander onderwijsgevend personeel en vaker met een netwerk buiten de school.² Over het inzetten van externe experts is er overeenstemming onder de deelnemers in Waalwijk: "*Onderwijstijd hoeft niet altijd gekoppeld te zijn aan een docent.*" Niet alle lessen of activiteiten hoeven volgens de deelnemers door een leraar opgepakt te worden. Zij zien een afwisseling met externe experts voor zich. Deze uren vallen wel onder de pedagogisch-didactische verantwoordelijkheid van de leraar. Daarbij stellen zij: "*Vakken moeten hun vak inhoud beter op elkaar afstemmen, en dat betekent dan ook dat leraren beter moeten samenwerken.*" Bij een sterke samenwerking van leraren vindt er vaak taakdifferentiatie plaats: leraren gaan verschillende taken op zich nemen. Er worden verschillende beweegredenen in de literatuur gevonden om het onderwijs met meer samenwerking te organiseren^{3 4 5}, een van die redenen is dat er beter onderwijs komt doordat leraren van elkaar leren en elkaar aanvullen. Gezamenlijk leren, nieuwe methoden uitproberen, onderlinge steun en minder isolatie⁶ kunnen positieve gevolgen zijn van bijvoorbeeld vakoverstijgend leren. Het omscholen van leraren en het opzetten van een nieuwe vorm kan het onderwijsgevend personeel eerst wel extra werkdruk opleveren en extra tijd kosten. De deelnemers zien belemmerende factoren op dit vlak: regels rondom roosters, de verplichte urennorm, de eisen van de overheid rondom de leerdoelen, het gebrek aan flexibiliteit in profielkeuzes voor leerlingen. Ze zien nog argwaan en controledwang in de onderwijsorganisaties en merken, ook onder leraren, dat er onderlinge weerstand is tegen grote veranderingen.

Alternatieve (buitenschoolse) invullingen

Om onderwijstijd een andere vorm te geven kan er gekeken worden naar alternatieve (buitenschoolse) invullingen. Kunnen we onderwijstijd ook met andere professionals, bijvoorbeeld experts, invullen? Uit de gesprekken komen netwerkscholen naar voren die ook hier van waarde kunnen zijn. Het model van een Netwerkschool bevat verschillende manieren waarop een onderwijsorganisatie anders ingericht kan worden dan het traditionele model. Netwerkscholen werken met een integraal concept, waar meer onderdelen uit de omgeving van de school worden meegenomen in het invullen van de onderwijstijd. Flexibiliteit en maatwerk in de opleiding is een van de belangrijkste bestanddelen. Op de netwerkscholen wordt er op microniveau (binnen en tussen opleidingen) of op mesoniveau (aansluiting op arbeidsmarkt) onderwijs vormgegeven.⁷ Dit concept laat volgens de deelnemers zien hoe communities, bedrijven, ouders, experts en studenten van betekenis kunnen zijn in alternatieve activiteiten. Een ouder haakt hierop aan "*laat ook het nut van deze activiteiten inzien, wat is de bruikbaarheid hiervan in het dagelijkse leven?*" Oftewel "*de buitenwereld naar binnen halen en vice versa, leerlingen meer laten integreren in de maatschappij*". Naast de netwerkscholen wordt de rol van naschoolse activiteiten ter aanvulling voor vakken extra benadrukt in Waalwijk. Dit moet wel betekenisvol zijn waarbij de talenten, persoonlijke ontwikkeling én de samenleving centraal staat. Voor leraren leidt een netwerkschool tot een andere vorm van lesgeven, bijvoorbeeld op de werkvloer, met meer flexibiliteit en

¹ J. Vermeulen, R. Wisse, R. Van der Aa. Deskresearch Anders Organiseren in opdracht van Voion, 2023.

² D. Van den Berg, M. Boogaard, I. Heemskerk, K. Jettinghof, J. Scheeren en W. Schenke. Anders organiseren? Teamwork! Kohnstamm Instituut en CAOP in opdracht van Voion, 2019.

³ VO-Raad. Anders organiseren als oplossing voor het lerarentekort. Praktijkvoorbeelden uit de sector, 2018.

⁴ M. Boogaard, H. Blok, E. Van Eck en J. Schoonenboom. Ander onderwijs, minder leraren, 2004.

⁵ E. Van Eck, I. Heemskerk en C. Pater. Effecten van flexibilisering en gepersonaliseerd leren. Deelrapport 4 Kohnstamm Instituut en Oberon in opdracht van de Onderwijsraad, 2015.

⁶ J. Vermeulen, R. Wisse, R. Van der Aa. Deskresearch Anders Organiseren in opdracht van Voion, 2023.

⁷ Sligte, H.W., Heyma, A.O.J., Eck, E. van, Meijden, A.J.H. van der. De Netwerkschool. Kohnstamm Instituut, 2015

maatwerk. Een reductie in personeelskosten, vergroting van het onderwijsaanbod en meer keuzevrijheid voor leerlingen waren ook uitkomsten van een experiment met deze structuur.⁸

1.2. Gespreksonderwerp 2: Ontwikkeltijd en professionalisering

Hebben leraren voldoende bagage om betere lessen te ontwikkelen en met collega's samen te werken aan effectieve onderwijstijd? In het experiment 'Regelluwe scholen'⁹ is er ruimte gemaakt voor professionalisering en schoolontwikkeling door de onderwijstijd te verkorten. Leraren kunnen deze extra tijd inzetten voor bijvoorbeeld studiedagen. Het geeft hen de mogelijkheid om te focussen op professionaliseren, onderwijs te (door)ontwikkelen en de onderwijsvisie uit te werken.¹⁰ De deelnemers in Waalwijk benadrukken dat het belangrijk is om tijd en vertrouwen te geven aan deze ontwikkeling en aan de leraren om hier stappen in te zetten. Hiervoor is een veilige en vertrouwde omgeving met een gemotiveerd en open minded team nodig waar de verantwoordelijkheid ligt bij leraren én de hele organisatie. Een team dat op elkaar durft te vertrouwen, maar ook een team dat op zoek gaat naar een invulling van de onderwijstijd waarbij focus wordt gelegd op talenten en motivatie van zowel docent als leerling. Dit vergt een bredere definitie van onderwijstijd met focus op samenhang, keuzevrijheid, flexibiliteit en meer praktijkgericht.

Rollen en taken

Leraren staan dicht bij de leerlingen en besteden dagelijks aandacht aan de vaardigheden van leerlingen. Meerdere deelnemers zijn het er daarom over eens dat leraren zich onder andere als taakverbreding (nog) meer kunnen inzetten als pedagoog of coach. Dit zou vorm kunnen krijgen door meer ruimte en tijd te creëren om leerlingen te begeleiden. Deze tijd en ruimte kan gecreëerd worden door het hanteren van vrijstellingen voor leerlingen. "*Van maakbaarheid naar raakbaarheid, in de breedste zin van het woord*" schrijft een docent. Leraren krijgen naar leerlingen toe een andere rol, een meer coachende en begeleidende rol. De nadruk ligt hierbij op zelfstandig werken en daarbij moeten leraren meer differentiëren.¹¹ Voor de duurzame inzetbaarheid van oudere leraren kan het anders verdelen van rollen tot minder werkdruk leiden, als zij bijvoorbeeld lesgevende taken loslaten en coachende taken oppakken.¹² Een belemmering die door de deelnemers wordt gezien is dat niet alle leraren de benodigde vaardigheden hebben om andere taken op zich te nemen. Het gaat hierbij dan om vaardigheden zoals begeleiden, feedback geven, coachend lesgeven en het ontwerpen van onderwijs.¹³

Bioritme

Het afstemmen van de onderwijstijd op het metabolisme en bioritme van de leerlingen, bijvoorbeeld door te sporten in de ochtend, is onderwerp van gesprek op alle dialogotafels. Door rekening te houden met de schommelingen in het biologisch ritme van leerlingen, denk hierbij aan attentieniveau, alertheid, geheugenwerking en prestaties gedurende de dag, zou de effectiviteit van lessen kunnen toenemen en kan de onderwijstijd verminderd worden. Voor het flexibel omgaan met het rooster is het rekening houden met het bioritme van leerlingen een van de beweegredenen die in de literatuur gevonden wordt.¹⁴ Het inspelen op het

⁸ J. Vermeulen, R. Wisse, R. Van der Aa. Deskresearch Anders Organiseren in opdracht van Voion, 2023.

⁹ <https://regelluwescholen.nl/>

¹⁰ A. L. Van der Vegt, S. Weijers, G. Damstra, T. Klein, M. Boogaard, W. Schenke en S. Zandbergen Regel het maar! Eindrapportage monitoronderzoek experiment Regelluwe scholen. Oberon, Kohnstamm Instituut en EDventure, 2020.

¹¹ D. Van den Berg, M. Boogaard, I. Heemskerk, K. Jettinghof, J. Scheeren en W. Schenke Anders organiseren? Teamwork! Kohnstamm Instituut en CAOP in opdracht van Voion, 2019.

¹² M. Boogaard, H. Blok, E. Van Eck en J. Schoonenboom Ander onderwijs, minder leraren, 2004.

¹³ J. Vermeulen, R. Wisse, R. Van der Aa. Deskresearch Anders Organiseren in opdracht van Voion, 2023.

¹⁴ A. L. Van der Vegt, P. Appelhof, M. Hulsen, E. Van Eck, I. Heemskerk en C. Pater Tijd voor flexibiliteit. Beknopte overallrapportage Kohnstam Instituut en Oberon in opdracht van de Onderwijsraad, 2015.

biologische ritme van de leerlingen betekent voor de leraren dat er andere lesroosters komen. Het vraagt flexibiliteit van leraren om in de implementatie hier aanpassingen in te maken en mogelijk een nieuwe dagplanning te maken voor het lesgeven, voorbereiden, nakijken en tijd voor de eigen ontwikkeling.

1.3. Gespreksonderwerp 3: Aantrekkelijkheid van het beroep en werkplezier

In de huidige maatschappij kampen we met een lerarentekort. Uit de dialoogtafels komt duidelijk naar voren dat het beroep van leraar meer gevarieerd kan worden. Kunnen we hierin ook variëren: leraren die veel lesgeven en leraren die veel tijd hebben om betere lessen te ontwikkelen? Hierop wordt aangehaakt door meerdere tafelgasten: *“Het leraarschap kunnen we verbreden en we kunnen meer tijd vrijmaken voor keuzes.”* Of *“Het opleiden van leraren moet minder beperkend zijn, meer gericht op specialisatie versus verbreding.”* Er is eensgezindheid over een hybride leeromgeving, waarbij leraren regelmatig een stap terug kunnen nemen door de inzet van experts die hun kennis delen. En, zoals een directeur van een vmbo-school zegt: *“Wij, leraren, leerlingen en ouders, zitten gevangen in een ‘frame’, er is namelijk heel veel wel mogelijk.”* Deze mogelijkheden worden binnen het wettelijk kader van onderwijstijd nog onvoldoende aangesproken, mede door persoonlijke opvattingen en competenties van de onderwijsprofessionals.

Waar unanimiteit over is, is dat er meer plezier moet terugkomen: *“Plezier en creativiteit, voor zowel leerling als alle medewerkers.”* Uit het onderzoek van Van den Berg et al.¹⁵ blijkt dat anders georganiseerde scholen meerdere beweegredenen hebben om het onderwijs anders te organiseren, aantrekkelijkheid van het beroep is er een van. Er zijn verschillende manieren om de onderwijsorganisatie in te richten en onderwijstijd vorm te geven. Bij veel vormen van anders organiseren, een andere vorm dan het traditioneel onderwijs met een vakleraar in een klaslokaal met een jaarklas die is ingedeeld naar niveau, staat een intensievere samenwerking tussen leraren onderling, tussen leraren en ander onderwijsgevend personeel, en met de omgeving centraal.¹⁶ Vermeulen, Wisse en Van der Aa¹⁷ vinden in de literatuur aanwijzingen dat leraren door toegenomen autonomie, meer verantwoordelijkheid en verbeterd contact met leerlingen meer plezier uit hun werk halen. Door de onderwijstijd anders te organiseren, kan er meer focus worden gelegd op de samenwerking, onderlinge verdeling, professionalisering en het benutten van de individuele kwaliteiten. Deze factoren voor meer werkplezier maken het beroep van leraar ook aantrekkelijker.

1.4. Gespreksonderwerp 4: Onderwijskwaliteit

In de huidige onderwijstijd in Nederland geldt een urennorm per opleiding waaraan leerlingen en leraren moeten voldoen. Wat gebeurt er met de leeropbrengsten van leerlingen als er minder onderwijs gegeven wordt en welk effect heeft dit voor de leraar? In Waalwijk werden diverse gedachten bediscussieerd. Binnen het Nederlandse onderwijs wordt er aanbod gestuurd gewerkt in plaats van vraag gestuurd vanuit de leerlingen. Zo kunnen leerlingen in het algemeen afgerekend worden op bepaalde vakken waar ze niet goed in zijn terwijl ze wellicht wél op het juiste niveau zitten. Voor meer kwaliteit in het onderwijs en dus een stijging in de onderwijsopbrengsten zou het onderwijs zich meer kunnen richten op maatwerk. Doordat leraren meer gericht aandacht kunnen geven aan leerlingen die dit meer nodig hebben, bijvoorbeeld als ze leerproblemen hebben, kan de onderwijskwaliteit verhoogd worden. Leerlingen wordt een basis gegeven vanuit waar ze kunnen werken aan hun eigen leerproces en leraren nemen een andere positie in. Ze denken mee met de leerling en helpen met het samenstellen van een plan. Dit vereist wel een flexibiliteit in roosters, vakken, keuzes en zelfstudie. Een conrector planning geeft als voorbeeld: *“Dan moeten we kijken naar een basis van bijvoorbeeld twintig lessen per week voor elke leerling, en de overige uren is maatwerk voor leerlingen die het nodig hebben.”*

¹⁵ D. Van den Berg, M. Boogaard, I. Heemskerk, K. Jettinghof, J. Scheeren en W. Schenke Anders organiseren? Teamwork! Kohnstamm Instituut en CAOP in opdracht van Voion, 2019.

¹⁶ J. Vermeulen, R. Wisse, R. Van der Aa. Deskresearch Anders Organiseren in opdracht van Voion, 2023.

¹⁷ idem

1.5. Gespreksonderwerp 5: Curriculum en toetsing

Als we focussen op de kwaliteit van het onderwijs en tegelijkertijd de onderwijstijd kunnen verminderen, neemt de druk van het curriculum dan niet ontzettend toe? Een veelvoorkomende droom van de dialoogtafels is dat het curriculum flexibeler moet worden. Zo gaf een docent aan dat *“de keuzes en ideeën van leerlingen gehonoreerd moeten worden. Het zou bijvoorbeeld een idee kunnen zijn om hen een plek in het curriculum te geven waarbij 20% van de onderwijstijd open invulling is.”* In het vernieuwen van het curriculum en het ontwikkelen van evaluatie en monitoring ligt een rol voor leraren. Waar samenwerking met het bedrijfsleven voorkomt in het curriculum, in praktische vakken, projecten of stages, kunnen leraren zich richten op het benodigde netwerk, de verbinding tussen theorie en praktijk, het ontwerp van nieuwe opdrachten en het inbedden van deze opdrachten in het curriculum.¹⁷ Met het anders inrichten of het verminderen van de onderwijstijd en het meer betrekken van het (lokale) bedrijfsleven wordt hier meer ruimte voor geboden aan de leraren en de onderwijsorganisatie.

Toetsing en maatwerk

Meerdere deelnemers concluderen dat het onderwijs minder gericht moet zijn op het halen van examens. *“Het eindexamen moet losgelaten worden,”* schrijft een teamleider. Ofwel, het centraal examen (CE) en het schoolexamen (SE) moet herzien worden: wat is het doel van examens en toetsing? Volgens de deelnemers in Waalwijk is een alternatieve vorm voor SE's en CE's het bijhouden van een portfolio. Met het centraal stellen van een portfolio kan een leerling aan het einde van diens onderwijstijd de opgehaalde resultaten laten zien. De belemmeringen waar de deelnemers in de dialoogsessie tegenaan lopen liggen veel rondom het examenprogramma, het gebruik van SE's en CE's en te veel regels die de organisatie opgelegd wordt. Door het anders indelen van de onderwijstijd kan de toetsing flexibeler: leerlingen kunnen gespreid examens doen, er kan adaptief getoetst worden of vakken afsluiten op verschillende niveaus.^{18 19} Leraren kunnen in scholen waar specialisaties mogelijk zijn ook in de rol van toets specialist verdiepen.²⁰ Daarnaast zijn veel deelnemers het met elkaar eens om de bestaande niveaus op te heffen. Lesuren moeten een bredere definitie krijgen en bestaan uit verschillende vormen: één op één, groepswork of projecttijd. Voor leraren betekent dit het opzetten van een andere werkvorm en de leerlingen op andere manieren onderwijzen. Bijvoorbeeld met andere instructievormen, verschillende groepen leerlingen in de les, of hulp van oudere leerlingen in de les.

Deelnemers in Waalwijk stellen voor dat leerlingen minder lessen hoeven te volgen bij het behalen van een 8 of hoger. Hierdoor worden leerlingen gestimuleerd om vooruit te werken, hebben ze geen verplichte vakken meer, komt er meer samenhang tussen vakken, en komt er meer afstemming op wat een leerling later als volwassene nodig heeft in de wereld, werk en de maatschappij. Leraren kunnen zich hierdoor focussen op het begeleiden van leerlingen, achterhalen of een leerling een denker of een doener is en hoe de onderwijstijd met maatwerk ingericht kan worden.

¹⁷ Wagemakers Welke competenties helpen docenten om leerlingen/ studenten (v)mbo te begeleiden in opdrachten van/ met partners in de omgeving/regio van de school? Kennisrotonde, 2020.

¹⁸ E. Van Eck, I. Heemskerk en C. Pater Effecten van flexibilisering en gepersonaliseerd leren. Deelrapport 4 Kohnstamm Instituut en Oberon in opdracht van de Onderwijsraad, 2015.

¹⁹ A. L. Van der Vegt, P. Appelhof, M. Hulsen, E. Van Eck, I. Heemskerk en C. Pater Tijd voor flexibiliteit. Beknopte overallrapportage Kohnstamm Instituut en Oberon in opdracht van de Onderwijsraad, 2015.

²⁰ J. Vermeulen, R. Wisse, R. Van der Aa. Deskresearch Anders Organiseren in opdracht van Voion, 2023.

1.6. Gespreksonderwerp 6: Kansengelijkheid

Hoe waarborgen we gelijke kansen voor elke leerling met een nieuwe organisatie van onderwijstijd? Kansengelijkheid is een onderwerp van gesprek op alle tafels. Een voorbeeld wordt gegeven door een directeur: *“Creëer netwerkscholen²¹ en laat deze het kloppende hart zijn voor leerlingen. Het omvat een verbreding van de definitie van lestijd: community, bedrijven, ouders, studenten kunnen hier allemaal wat in betekenen. Zij kunnen activiteiten aanbieden, en dat wat aangeboden en gevolgd wordt, telt als onderwijstijd. De focus moet liggen op de gehele ontwikkeling van de leerlingen: sporten, rijles, extra vakken, maatschappelijke projecten, oppascentrale, huiswerkondersteuning door en voor leerlingen.”* Om kansengelijkheid te stimuleren moet de focus liggen op de kwaliteit van het onderwijs, waarbij leerlingen waarden en kennis worden meegegeven vanuit variërende invalshoeken die zowel IQ als sociale intelligentie (SQ) en emotionele intelligentie (EQ) stimuleren. Door in de onderwijstijd, met behoud van onderwijskwaliteit maatwerk te bieden, bijvoorbeeld door meer coaching, begeleiding en het verminderen of verhogen van het aantal lessen kunnen leraren werken aan de kansengelijkheid van de leerlingen.

²¹ Zie eerdere uitleg over het concept van netwerkscholen.

.....

Het voortgezet onderwijs: een aantrekkelijke werkomgeving waar iedereen duurzaam, enthousiast en veilig kan werken! Dat is waar Voion, in samenwerking met scholen, de VO-raad en vakbonden, aan wil bijdragen. We initiëren onderzoek en delen kennis over de onderwijsarbeidsmarkt en veilig en vitaal werken. We inspireren met praktijkverhalen en ontwikkelen instrumenten en handreikingen die toepasbaar zijn voor de hele sector. Samen werken we aan het beste onderwijs.

.....

www.voion.nl

Voion is een initiatief van de sociale partners in het voortgezet onderwijs.

 ACb

 CNV ONDERWIJS

 FOV

 FNV

 VO RAAD

 VOION
Arbeidsmarkt & Opleidingssector
voortgezet onderwijs